

Методичні рекомендації: Інноваційний словник

А

Ажурна пилка. Метод дозволяє учням працювати разом, щоб вивчити значну кількість інформації за короткий проміжок часу, а також заохочує учнів допомагати одне одному, «вчитися навчаючи». Під час роботи за допомогою методу «ажурна пилка» учні працюють у різних групах.

1. Спочатку вони працювали в «домашній групі».
2. Потім в іншій групі учні виступають у ролі експертів з питання, над яким працювали в «домашній» групі, та отримують інформацію від представників інших груп.
3. Потім учні повертаються у свою «домашню» групу для того, щоб поділитися новою інформацією, яку їм надали учасники інших груп.

«Домашні» групи: кожна група отримує завдання, вивчає його та обговорює свій матеріал.

Бажано обрати в групі головуючого, тайм-кілера (того, хто стежить за часом) та особу, яка ставить запитання, щоб переконатися, що кожен учасник розуміє зміст матеріалу.

«Експертні» групи: після того як учитель об'єднав учнів у нові групи, вони стають експертами з тієї теми, яку вивчали в «домашній» групі. Учні по черзі намагаються за визначений учителем час якісно і в повному обсязі донести інформацію до членів нових груп та сприйняти нову інформацію від них.

«Асоціації на дошці» — залучає власний досвід учнів, викликаючи високий рівень зацікавленості, проводиться фронтально. Доцільно використовувати під час мотивації вивчення теоретичного матеріалу (ідеї, поняття) та питань методології. Можна застосовувати як під час мотивації теми (розділу), так і під час мотивації окремих уроків або питань. Для посилення емоційності та емпатії (співпереживання) бажано використовувати фотографії, пісні, афоризми, вірші тощо. Залежно від змісту має три види проведення:

«поняття» — вчитель вертикально записує на дошці основне поняття, яке мають опрацювати учні. Після цього просить учнів назвати ознаки цього поняття або асоціації, які воно у них викликає. обов'язковою умовою є те, щоб ці слова мали спільні з основним поняттям літери (кресворд).

«квітка» — учитель малює на дошці квітку (серединка і чотири пелюстки). У середині записує основне поняття, а на пелюстках слова, наприклад: «особа», «родина», «суспільство», «держава». Після цього учні повинні назвати прояви даного поняття у зазначених сферах. Учитель їх записує на пелюстках.

«прямокутник» — вчитель малює на дошці прямокутник і записує на ньому основне поняття. Учні повинні назвати синоніми, антоніми, прикметники і дієслова, що, на їхню думку, пов'язані з даним поняттям. Всі вони записуються на відповідних сторонах прямокутника. Коли асоціації закінчуються, вчитель пропонує учням з кожної групи відібрати потри найхарактерніших. Із відібраними асоціаціями відбуватиметься подальша робота.

«Акваріум». Клас ділиться на 2—4 групи. Одна група розміщується в центрі класу, утворивши внутрішнє коло. Учасники групи починають обговорювати запропоновану вчителем проблему. Всі інші учні мовчки спостерігають за обговоренням. Групі, що працює «в акваріумі», потрібно:

- озвучити ситуацію;

- обговорити її, використовуючи метод дискусії;
- дійти спільного рішення. На роботу дається 3—5 хв.

Після обговорення група займає місце у зовнішньому колі, а вчитель ставить класу запитання:

- Чи погоджуєтесь ви з думкою групи?
- Чи була ця думка достатньо аргументована, доведена?
- Який з аргументів ви вважаєте найбільш переконливим?

Після цього місце в «Акваріумі» займає інша група і обговорює наступну ситуацію (проблему). Всі групи по черзі мають побувати в «акваріумі».

«Аукціон». Полягає в публічному «продажу з молотка» «простих» предметів. «Продаж» здійснюється за знаннями-відповідями, а «покупцем» вважається той, хто останнім дасть правильну відповідь. Предмети для продажу підбираються так, щоб запропонувати ланцюжок відповідей, де останній — найважчий. Урок вчить бачити явище, закономірності в навколишньому.

Мета—повторити та зміцнити знання учнів із теми, конкретного курсу, навчального предмета, продемонструвати практичне застосування знань.

Готують такий урок, як правило, вчитель разом із членами предметного гуртка, які організують збір предметів для «продажу», готують костюми для ведучих, забезпечують музичний супровід.

Структура уроку-аукціону: привітання, повторення основних питань з теми, пояснення правил аукціону, «продаж» предметів, музична пауза, продовження «продажу», музичний фінал, підсумки.

Б

Багатомірна матриця (морфологічний аналіз) побудована на принципі системного аналізу: учням пропонується у процесі розробки нової ідеї скласти матрицю, де необхідно розкрити повний перелік ознак даної ідеї або задачі (характеристики, процеси, параметри, критерії тощо).

Бінарний урок об'єднує діяльність викладачів різноманітних дисциплін та учнів, що дозволяє значною мірою активізувати навчальний процес та встановити наочні міжпредметні зв'язки.

Основна мета — встановлення основних та супутніх закономірностей у конкретному об'єкті.

Особливістю даного уроку є визначення конкретної теми, навчальної групи та місця проведення, вибір напарника, з яким необхідно досягнути певної психологічної сумісності. На цьому уроці виникає цікаве явище: на перше місце висуваються не професійні, а особисті якості педагога. Інтелектуальна співпраця двох учителів з учнями на уроці не тільки сприяє методичному взаємозбагаченню, але й визначає глибину обґрунтування теми уроку.

Бінарний урок дозволяє досягти наступних результатів:

- забезпечити наочність між-предметних зв'язків;
- активізувати самостійну діяльність учнів;
- забезпечити глибоке обґрунтування теоретичного матеріалу;
- підвищити інтерес учнів до предметів, що вивчаються;
- відпрацювати навички розв'язування задач;
- найбільш повно використати психологічні особливості учнів даного віку.

Бліц-турнір. Це конкурси. Вони проводяться на повторювально-узагальнюючих уроках. Їх мета — розвиток усного мовлення, осмислення, розуміння матеріалу, швидкості реакції.

Бліц-інтерв'ю. Цей вид роботи використовується для перевірки знань, отриманих на попередніх уроках. Учні самостійно готують запитання, які будуть ставити під час «інтерв'ю». Найголовніша вимога — вони мають бути чіткі та лаконічні. Під час

виконання цієї вправи школярі навчаються із фактів виділяти головні думки, на основі яких і будують запитання, що вимагають відповіді двома-трьома словами. До того ж розвивається взаємоповага і тактовне ставлення один до одного. Для проведення «інтерв'ю» колектив поділяється на «експертів» та «журналістів». «Експерти» займають місце в центрі, «журналісти» по черзі ставлять запитання.

«Брейн-стормінг» — див. Мозковий штурм.

«Броунівський рух» — дозволяє кожному учневі виступити у ролі вчителя, передаючи свої знання однокласникам. Використання «Броунівського руху» дає можливість багаторазового повторення одним учнем «своєї» частини навчального матеріалу, ознайомлення з іншими, систематизації і створення загальної картини теми.

Організація роботи: кожен учень повинен отримати свій «навчальний блок» з теми.

Протягом кількох хвилин учні читають інформацію. Головне — переконатися, чи зрозуміють вони прочитане.

Запропонуйте їм почати ходити по класу і знайомити зі своєю інформацією інших однокласників. Учень може одночасно спілкуватися тільки з однією особою. Завдання полягає в тому, щоб поділитися набутою інформацією і отримати зворотну від іншого учня. Протягом відведеного часу треба забезпечити спілкування кожного учня з максимальною кількістю інших для отримання якомога повної інформації з теми.

Після того, як учні завершать цю вправу, запропонуйте їм розповісти, відтворити отриману інформацію. Проаналізуйте та узагальніть отримані ними знання. Відповіді можуть записуватись на дошці.

В

Веббінг — «павутиння слів». Це метод побудови логічних структурованих зв'язків між явищами і подіями. Ґрунтується він на асоціативних і логічних елементах розумової діяльності школярів. Веббінг починається з ключового слова, навколо якого «нарошуються» інші терміни, що пов'язані з ним асоціативно або логічно.

Взаємоконтроль — це уроки опитування раніше пройденого матеріалу. Клас ділиться на групи по 3—5 осіб. Команди комплектуються за принципом добровільності, але в них обов'язково є «слабкі» та «сильні» учні. Школярі перевіряють один у одного виконання завдань. При цьому проявляються відповідальність, взаємодопомога, взаємовиручка.

Винахідництво. Уроки цього типу розвивають творчість учнів, їх уміння не стандартно мислити, знаходити нестандартні рішення задач. Вони пробуджують інтерес та смак до вдосконалення чогось, раціоналізаторства. На уроках цього типу протягом уроку вивчається нова тема. Можуть проводитися з допомогою опорних конспектів (логічного плану відповіді з допомогою символів).

Розбирається достатньо великий за обсягом і складний матеріал, який вимагає глибокої серйозної переробки. На уроках застосовуються комплекс методів навчання, активний не тільки вчитель, а й учні.

Головне призначення таких уроків — формування знань та умінь.

Вікторина — одна з ігрових форм проведення уроку, що полягає в змаганні учнів у відповідях на запропоновані запитання (підбираються так, щоб тему, яка вивчається, подати у цікавому пізнавальному плані). Учні можна поділити на команди або організувати індивідуальні виступи.

Вистава. Мета — поглиблення, розширення в учнів діапазону спеціальних знань, умінь та навичок спілкування, співробітництва в процесі підготовки та виконання ролей; перевтілювання, входження в образ, проникнення ідеями, закладеними автором у ролях. Ролі визначено змістом та характером твору. Це можуть бути персонажі з міфів та легенд, казок, епосу, літературних творів та ін. Оцінюється урок-вистава за якістю виконання ролей та досягнення поставленої мети.

Виставка. У навчальному кабінеті виставляється демонстраційне та лабораторне

обладнання за темою, що вивчається, науково-популярна література, учнівські реферати, саморобні газети, наочні посібники, зроблені за минулі роки, комп'ютери з навчальними програмами, діа- та фонообладнання. Кожну частину виставки обслуговує учень-екскурсовод. Учні групами переходять від однієї експозиції до другої (наприклад, від друкованої літератури до приладдя і далі — до рефератів), дивляться, слухають екскурсовода, ставлять запитання, виконують досліди. Наприкінці заняття учні пишуть відгук про виставку або рецензію за планом:

1. Що вам найбільше сподобалося на виставці?
2. З якими новими поняттями, законами, приладами ви познайомилися?
3. Де і для чого вони використовуються?
4. Про що ви бажаєте отримати додаткову інформацію?
5. За якою темою ви могли б виступити на семінарі?
6. Ваше враження про проведення заняття.
7. Ваші зауваження та пропозиції.

Таке заняття може проводитися як на початку вивчення теми, так і під час її узагальнення.

Вступні уроки проводяться на початку навчального року, коли починається вивчення нового курсу, або на початку вивчення великого розділу програми. Мета таких уроків — створити у школярів відповідні психологічні установки на навчальну роботу, зацікавити, розкрити практичну роль знань і їх необхідність. Якщо цей урок — лекція, то об'єднується зміст матеріалу в цілому. Особлива увага приділяється роз'ясненню головного матеріалу теми, складанню плану-конспекту.

Вступний семінар спирається на знання й досвід, які вже мають учні. Після пояснення вчителем структури семінару учні колективно збирають інформацію за новою темою і класифікують її за розділами. За кожним розділом учні обирають груповодів, які ведуть набір до своїх груп. Групи працюють із зібраною інформацією за заданим алгоритмом і готують виступи перед класом, які аналізуються й оцінюються самими учнями.

Г

Гра. Гра — життєдайне джерело дитячого мислення, благородних почуттів та прагнень. Активізація пізнавальної активності та розвиток інтелектуального мислення — це ті проблеми, які вирішуються в процесі ігрового мислення, колективної радісної дії вчителя й учнів, у стані емоційної піднесеності. Перевірка знань на уроці, яка відбувається у формі гри, не нав'язується дітям. Гра висуває до дитини моральні вимоги, виховує почуття справедливості, чесності, відповідальності перед командою, розвиває доброзичливе ставлення один до одного.

Ігри можна використовувати як на певних етапах уроку, так і на окремому занятті. Тривалість гри може бути різною — це залежить від мети, якої хоче досягнути вчитель цією грою.

Гра-конференція — одна з ігрових форм проведення уроку, що імітує збори, нараду представників наукових організацій для обговорення й розв'язування певних питань.

Гра-подорож — ігрова форма проведення уроку, що полягає в змаганні учнів на швидкість проходження маршруту, подоланні перешкод та досягненні мети (перешкодами є різні запитання з теми чи розділу; продовжити рух за маршрутом можна лише після правильної відповіді на запропоновані запитання).

Гра «Доміно». Доміно складається з прямокутників, розділених на дві частини, схожих на кісточки доміно. На одній половині може бути написана частина формули, слова, значення, поняття. На другій половині решта формули, назва фізичної величини, слова, поняття, значення.

Грати в доміно можуть 2, 3, 4 учні. Прямокутники діляться між ними порівну. Починає гру той учень, у кого є прямокутник зі словом «Початок». На другій половині є

запитання. Всі інші шукають серед своїх прямокутників правильну відповідь на запитання.

Коли покласти правильну відповідь до запитання, то на другій половині прямокутника висвітлиться нове запитання і т. д. Грають діти доти, поки на останньому прямокутнику не буде написано слово «Кінець». Гру доцільно проводити в кінці теми для повторення вивченого матеріалу.

Гра рольова. Такі уроки імітують наукову, виробничу, соціальну діяльність людей. Моделюють різноманітні життєві і виробничі ситуації з метою вивчення нового матеріалу, його закріплення, розширення і обробка знань. До цього типу уроків відносяться уроки-вистави чи гри, коли вчитель організує театральну виставу (гру) і матеріал уроку подається у формі інсценівки, а кожен учень отримує певну роль. Такі уроки захоплюють своєю святковістю, атмосферою театру, можливістю проявити творчість.

Гра «Так-Ні». Цю гру доцільно застосовувати під час закріплення нового матеріалу.

Правила гри: уважно слухати голос викладача, запитання читаються тільки один раз, перепитування не дозволяється. Під час читання запитання необхідно записати відповіді «так» чи «ні».

Гра «Світлофор». Викладач уголос висловлює 12 тверджень, частина з яких містить помилки. Після кожного речення учні піднімають зелені (погоджуюся), червоні (не погоджуюся), жовті (можу доповнити) жетони. Учні, які підняли правильний жетон, ставлять собі 1 бал. За 12 набраних балів — оцінка «12».

Громадський огляд знань. Такі уроки відображають прагнення до відкритості, гласності, співпереживання, співтворчості. Вони є своєрідною перевіркою знань учнів з пройдених тем чи розділів. Особливістю таких уроків є перевірка, яка організовується з метою показати учням, учителям, батькам, чого досягли школярі, як вони засвоїли знання, передбачені програмою, і настільки цей інтелектуальний і практичний вантаж пов'язаний з життям.

Громадські слухання. Такий урок проводиться як узагальнюючий з метою отримання інформації, на якій ґрунтуватимуться закони та інші рішення, що стосуються інтересів населення. Моделювання громадського слухання за допомогою імітаційної (симуляційної) гри сприяє усвідомленню учнями мети і порядку слухань, а також ролей і обов'язків членів державних органів, комітетів, комісій.

Д

«Джиг-со» дозволяє учням протягом короткого проміжку часу опрацювати великий обсяг навчального матеріалу.

Клас ділиться на 3—5 груп, які назвемо «домашніми».

Кожен учень повинен отримати порцію інформації для засвоєння, кожна група — свою. Завдання «домашніх» груп — опрацювати надану інформацію та опанувати нею на рівні, достатньому для обміну цією інформацією з іншими.

Експертні групи, використовуючи кольорові позначки, вислуховують представників домашніх груп і аналізують матеріал у цілому, потім проводять експертну оцінку.

Після завершення роботи учням пропонується повернутися «додому» і поділитися інформацією, отриманою в «експертній» групі, з членами своєї «домашньої» групи.

Дебати — різновид дискусії. Дебати дають змогу продемонструвати знання, поділитися досвідом, ідеями. Використання цієї форми дискусії має на меті навчити учнів висловлювати свої погляди спокійно, у товариській атмосфері. Учасники дебатів повинні вміти подати аргументи «за» і «проти» обговорюваної ідеї, переконати опонентів у правильності своєї позиції за допомогою чіткої логіки. Час виступу кожного учасника під час дебатів обмежений та однаковий для усіх.

Методика проведення дебатів:

- під час підготовки дебатів його керівник має передбачити загальний хід бесіди і повідомити учасникам тему запланованої дискусії;
- відкриваючи дебати, ведучий нагадує тему та представляє план проведення

обговорення;

- ведучий стежить за регламентом та обмежує виступи учасників у 3—5 хв. Він прагне залучити до дискусії якомога більшу кількість учасників, надаючи їм слово;
- упродовж дискусії ведучий виносить на обговорення пункти плану та підводить підсумки кожного пункту.

Після закінчення обговорення керуючий підбиває загальний підсумок обговорення або надає таку можливість одному з учасників, аналізуючи подібність та відмінність позицій з кожного питання.

Демарш — особлива форма навчального заняття, яка базується на практичних діях, об'єднаних певним пізнавальним завданням і призначених для творчого самостійного виконання. Робота за цим методом передбачає: співробітництво, проблемне навчання, суб'єкт-суб'єктні відносини, впровадження дискусії. Основним завданням методу є перетворення навчання у постійний пошук. Змістом навчання є певні форми діяльності, які використовуються учнями під час розв'язання проблемних ситуацій та їх обговорення в групі та класі. Тому визначений програмою матеріал подається як серія проблем.

Оптимальною є групова робота учнів, оскільки вона поєднує в собі індивідуальний пошук і обмін ідеями. Контроль з боку вчителя має непрямий характер. Всіляко заохочується само- і взаємоконтроль та самооцінка. Використовуючи метод демаршу, вчитель підбирає факти, що містять протиріччя (про історичні події, історичних діячів). Після аналізу документів учні самі формулюють проблему, за допомогою мозкового штурму визначають шляхи її вирішення. Залежно від кількості запропонованих варіантів формуються дослідницькі групи (вони досліджують причини, хід, наслідки історичних подій) та підводять підсумки.

Дискусія—це широке публічне обговорення якогось спірного питання. Вона значною мірою впливає на розвиток критичного мислення, дає можливість визначити власну позицію, формує навички відстоювати свою думку, поглиблює знання з обговорюваної проблеми — і все це повністю відповідає завданням сучасної школи, використовується при обговоренні питань. Дискусія навчає учнів будувати аргументи, висловлювати думки з дискусійного питання у виразній і стислій формі, переконувати інших.

До дискусії учні готуються заздалегідь: ознайомлюються з етапами, підбирають матеріал, працюють з додатковою літературою.

Диспут. Слово латинського походження, що означає «міркую», «суперечу». Диспут — одна із форм урочної роботи з учнями, яка допомагає розвивати їх самостійність, логічне мислення, соціальну та моральну зрілість; формувати погляди та переконання особистості. Цей тип уроків означає і визнає важливість та доцільність обговорень. Це — полеміка, дебати. Головна цінність цих уроків полягає в тому, що в них формується діалектичне мислення. Це невимушена, жива розмова учнів, яка дозволяє висловити свою точку зору, власну думку, обґрунтувавши її, виробити вміння сприймати доводи опонента, знаходячи слабкі місця, вміння ставити питання за фактичним матеріалом теми, активно перетворювати знання на переконання.

Діалог. Урок-діалог будується на основі таких принципів:

- культурологічного (вивчення художнього тексту за багатоманітністю його культурних рівнів, сприйняття та осмислення через книгу відносин «людина - світ»);
- історичного (розгляд просторово-часових характеристик творів в їх взаємозв'язку з сучасністю і поглядом в майбутнє);
- гармонізації і діалогізації навчання (встановлення між учнем і книжкою рівноправного обміну духовними цінностями).

«Діалог Ривіна». «Діалог Ривіна» передбачає читання або вивчення тексту абзацами. Під абзацом слід розуміти частину тексту до 12 лінійок, яка має закінчену думку і зміст якої можна передати реченням (до 10 слів). Для вивчення абзацу рекомендується:

- знайдіть у тексті нові слова і словосполучення;

- поясніть їх значення своїми словами чи прочитайте за текстом;
- складіть речення з новими словами, переконайтеся, чи правильно їх зрозуміли;
- знайдіть ключове (головне)слово чи словосполучення абзацу;
- усно поясніть, чому ви вважаєте його ключовим;
- складіть речення з ключовим словом, щоб передати ідею абзацу; придумайте друге речення, виберіть, на ваш погляд, краще;
- краще речення запишіть у зошит;
- ключового слова в абзаці може не бути—тоді назвіть основні об'єкти (предмети, явища, персонажі, події), про які йдеться мова в цьому абзаці;
- встановіть зв'язки, залежність між цими суб'єктами;
- складіть речення, яке виражає суть абзацу; придумайте друге; тепер виберіть краще;
- підготуйте відповіді на питання, запропоновані вчителем, учнями;
- складіть запитання для товариша;
- пов'яжіть засвоєну інформацію з раніше вивченим чи прочитаним матеріалом.

«Діалог Сократа». В рамках діалогу учні самостійно формулюють проблеми суспільного життя та пропонують альтернативні шляхи їх розв'язання.

Сократівський стиль характеризується використанням аналогії як способу виявлення суперечності в учнівських висловлюваннях. Однією з причин виникнення соціальних конфліктів є існування різних поглядів на те чи інше суспільне явище. Для того, щоб їх подолати, людям необхідно обмінюватися своїми думками і прагнути долати суперечки, займаючи певні позиції, в яких відображаються справедливість та людська гідність — дві фундаментальні цінності демократичного суспільства. З допомогою «діалогу Сократа» можна змусити учня перевірити логічність та послідовність своєї позиції і визначити сферу її застосування.

Ділова гра. Урок – ділова гра— це імітаційна модель навчальної діяльності учнів, що відтворюється в умовах, максимально наближених до дійсності. Мета ділової гри — поглибити та розширити діапазон знань учнів, формувати діловий стиль спілкування у практично-професійній діяльності.

Урок-ділова гра має свої різновиди: урок-«еврика», прес-конференція, урок-змагання, урок-тур-нір, урок-спектакль, урок-КВК, урок-аукціон та ін.

Незалежно від різновидів уро-ку-ділової гри, їх об'єднують загальні вимоги: постановка теми, цілей, завдань гри; визначення оптимального змісту гри; розподіл ролей та визначення функціональних обов'язків учасників гри; забезпечення умов для проведення ділової гри; єдність взаємодії учнів у ході виконання ролей. Класичний варіант імітаційної гри включає такі етапи:

- підготовка;
- безпосередньо сама гра;
- аналіз та підведення підсумків гри.

За типом ділові ігри бувають «жорсткі» та «вільні». У «жорстких» іграх детермінується зміст, функції та обов'язки учнів - виконавців ролей. У «вільних» іграх визначаються лише основні напрями дій. Тут більшою мірою допускається самостійність і творчість у реалізації основної ідеї та змісту ділової гри.

Дидактичні ігри — це різновид пізнавальних, спеціально створених дорослими чи успадкованих від попередніх поколінь ігор, що використовуються в навчальному процесі під безпосереднім керівництвом педагога.

До дидактичних ігор належать настільно-друковані, словесні ігри, загадки, шаради, ребуси, головоломки, ігри-забави, сюжетно-дидактичні та ділові ігри. Їх головна особливість — наявність, крім ігрової (для вихованців), чітко визначеної дидактичної мети (для вчителя), регламентування ігрової діяльності спеціально визначеними правилами. Ігровий задум та ігрові дії допоможуть зберегти високу активність і самостійність дітей, наповнити навчання радісними, позитивними інтелектуальними емоціями.

Дослідження. Урок-дослідження — це така навчальна форма, в якій домінує дослідницький метод вивчення матеріалу. Використання цього типу уроку зумовлене потребами сучасного суспільства, яке ставить перед школою завдання виховати творчу особистість, розвинути творчі задатки дітей, навчити їх мислити, здобувати знання самостійно й застосовувати їх на практиці. Дослідницький метод на уроках застосовується переважно в старших класах.

Мета уроку-дослідження: розвивати в учнів уміння та навички, необхідні для вирішення нестандартних завдань, що зумовлені змістом твору, навички самостійного пошуку шляхів з'ясування істини, самостійного здобування нової інформації.

Педагогічні можливості уроку-дослідження:

- здобування знань самостійно, а не отримання їх у готовому вигляді;
- удосконалення мислення, розвиток аналітично-синтетичної діяльності старшокласників, уміння зіставляти й порівнювати, аналізувати й синтезувати, узагальнювати й абстрагувати, висувати твердження та аргументувати їх, уявляти й систематизувати уявлення та ін.;
- скерування учнів на динамічний пошук, що примушує їх стати дослідниками, першовідкривачами знань, співавторами навчально-виховного процесу;
- глибше осмислення нових знань на підставі попередніх і життєвого досвіду, в результаті чого навчальний матеріал міцніше запам'ятовується і здебільшого стає переконанням учнів, основою їх майбутнього світогляду;
- сприяє формуванню людини з гнучким розумом, творчими нахилами, стимулює учнів до того, щоб не обмежуватись на уроках поверховими емпіричними константами фактів, а глибоко проникати в їх сутність.

3

«За — проти». Цей метод використовується для демонстрації різноманітних поглядів на проблему, що вивчається. Розглядаючи протилежні позиції з дискусійної проблеми, учні ознайомлюються з альтернативними поглядами, на практиці навчаються захищати свою власну позицію, вислуховують інших.

«Займи позицію». Цей метод допомагає проводити дискусію зі спірної, суперечливої теми. Він дає можливість висловитися кожному учневі, продемонструвати різні думки з теми, обґрунтувати свою позицію або перейти на іншу позицію в будь-який час.

Порядок проведення:

1. Учитель називає тему та пропонує учням висловити свою думку з досліджуваної теми.
2. Найбільш чітко виражені позиції (думки) записують на 2—5 плакатах.
3. Учні потрібно стати в групу учнів біля того плакату, на якому записана позиція, що збігається з його точкою зору.
4. Учні готуються до обґрунтування своєї позиції.
5. Якщо після обговорення дискусійного питання учень змінив свою точку зору, він може перейти в іншу групу й пояснити причину свого переходу, а також назвати найбільш переконливу ідею або аргумент протилежної сторони (іншої групи).

Закріплення вивченого матеріалу має наслідком відповідні навички та уміння, як моторні, так і інтелектуальні. Архітектоніка таких уроків завжди зв'язана з повторенням пройденого матеріалу, виконанням вправ, і може бути успішно відтворена виключно з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, їх сприйняття навчання.

Залік — уроки, які підводять підсумок роботи, одна з форм перевірки знань. Суть його в тому, що учні звітують про засвоєння тієї чи іншої теми, розділу або логічно розв'язаних питань. Заліки бувають різних видів. Інколи вони бувають комплексною перевіркою знань: з теорії, розв'язування задач, із практичної чи лабораторної роботи; інколи на залік виносять будь-який один вид перевірки. Залік організують як у класичному

академічному стилі, так і в формі гри. Він може бути письмовим і усним.

Засідання експертної ради — див. Панельна дискусія.

Звіт творчий. Такий урок проводиться з метою повторення та узагальнення матеріалу, систематизації знань. На ньому учні показують та захищають свої творчі роботи. На огляд і захист можуть надавати проекти, моделі, стенди, малюнки, доповіді, експериментальні дослідження. Звіт повинен містити аргументацію вибору теми, виклад суттєвості роботи, узагальнення отриманих результатів з опорою на знання.

«Зигзаг» (пилка). Один із методів роботи в групах, доцільний під час завершення вивчення теми. Клас ділиться на декілька груп, кожній даються питання для вивчення. Учні з різних груп, які вивчають те саме питання, можуть радитися. Після закінчення часу, відведеного на вивчення питань, учні повертаються в групи й розповідають своє питання іншим членам групи. Після заслуховування виступу командира групи підбиваються підсумки.

Змагання як прийом введення в урок елементів гри засновані на груповій діяльності учнів.

Бувають різними за змістом, структурою, формою організації, різною може бути їх роль в навчальному процесі.

Мета: навчитись самостійно організовувати власну навчальну діяльність, розв'язувати дидактичні завдання; формувати вміння виділяти головне, істотне; закріплювати спеціальні та загальнонавчальні знання, вміння та навички.

У змаганнях беруть участь: окремі групи учнів, вчителі (учні виконують навчальні завдання, запропоновані вчителем; вчителі виконують завдання, складені учнями). За таких умов на уроці-змаганні учні виступають у ролі «вчителів», а вчителі у ролі «учнів». Допускаються й інші варіанти його організації.

Е

Еврика. Можливі та доцільні ролі: «експериментатори», тобто учні, які добре працюють з приладами, реактивами, обладнанням; «теоретики» — учні, які глибоко і вільно володіють теоретичним матеріалом; «калькулятори» — учні, які швидко та точно здійснюють різні розрахунки; «експерти» — учні, які доповнюють, оцінюють та коригують процес і результати гри; «опоненти» — учні, які висувають нові ідеї, гіпотези на підтримку та на протигагу тим, що розглядаються. Підсумки гри підводить вчитель.

«Евристичні запитання» (ключові питання). Урок нагадує, що будь-яку задачу необхідно розглядати з різних точок зору. До основних ключових евристичних питань відносяться: хто? (суб'єкт), що? (об'єкт), навіщо? (мета), коли? (час).

Екскурсія — одна з форм організації навчання учнів, особливо корисна на уроках природознавства, географії, біології. Такі уроки перш за все покликані показати учням можливості практичного застосування знань, отриманих при вивченні теми чи розділу. Учні в ході екскурсії збирають природний матеріал для виконання окремих завдань. Це форма організації занять на природі, на виробництвах. Мета уроків-екскурсій визначається реалізацією краєзнавчого принципу навчання, а також економічного і екологічного принципів. Вони відіграють велику роль в ознайомленні школярів із методами дослідження, в розвитку їх пізнавальної самостійності.

І

Індивідуальне самонавчання. Під час індивідуального самонавчання учні виконують ту або іншу самостійну роботу і складають письмове повідомлення про її результати.

Інтерактивний тренінг — це форма інтерактивного навчання, що дозволяє учасникам за короткий час не тільки засвоїти знання, набути нових навичок і змінити ставлення до певних стереотипів, що склалися, а й закласти основи нових підходів до розв'язання педагогічних ситуацій. Інтерактивний тренінг дозволяє використовувати досвід учасників, стимулює діалог між учасниками і викладачем (тренером), дає

можливість критично аналізувати організаційні та системні причини труднощів, що виникають у навчально-виховній діяльності. Базується на основних принципах теорії навчання дорослих, сприяє залученню учасників та активізації процесу навчання.

Інтегровані (міжпредметні) уроки проводяться з метою розкриття загальних закономірностей, законів, ідей, теорій, відображених у різних науках та відповідних навчальних предметах. Це уроки інтегрованих зв'язків декількох предметів. Дають можливість сформуванню і яскравіше уявити навколишнє, взаємозв'язки і явища. Основний акцент ставиться не стільки на засвоєння певних знань, скільки на розвиток освітнього мислення. Структура таких уроків відрізняється чіткістю, компактністю, стислістю, логічною взаємообумовленістю навчального матеріалу на кожному етапі уроку, великою інформативністю, об'ємністю матеріалу.

Інтегровані уроки передбачають обов'язковий розвиток творчої активності учнів, переважання за рахунок переключення на різноманітні види діяльності; підвищують пізнавальний інтерес, сприяють розвитку у школярів мислення, уваги, пам'яті, мовлення, уяви.

Інтегровані уроки сприяють:

- більш повному осмисленню учнями навчального матеріалу, різні аспекти якого не можуть бути розкриті засобами якогось одного навчального предмета;
- формуванню умінь переносити знання з однієї галузі науки чи мистецтва в іншу;
- стимулюванню аналітико-синтетичної діяльності учнів, розвитку потреби в системному підході до об'єкта пізнання, аналізі та порівнянні процесів та явищ;
- розкриттю думок, настроїв, вражень наприклад, філософських та релігійних вчень історичної епохи, в контексті якої слід сприймати і розуміти творчість письменника;
- розвитку творчих здібностей учнів: уяви, фантазії, образного мислення, інтелекту та емоційної сфери.

Інструктивна лекція. Метою лекції такого виду є ознайомлення учнів з технологією їхньої наступної навчальної діяльності, з особливостями виконання окремих дій та способів роботи.

На інструктивних лекціях:

- розглядаються алгоритми розв'язування задач, правила виконання експериментів, плани вивчення понятійного апарату, способи конструювання правил, законів, теорій;
- пояснюються методи оволодіння навчальним матеріалом, розкривається організаційний механізм заняття або декількох занять.

К

«Казка». Урок, на якому учні знайомляться з казками, легендами, міфами народів світу і пізнають культуру всього людства; вчать самостійно придумувати казки чи її частини, малюють казкових чи міфологічних героїв; урок безпосередньо може проводитися у формі казки з казковим обрамленням.

«Картинна галерея». Учитель вивішує на дошці 4—5 картин (фотографій), які містять ознаки основного поняття або явища. Об'єднавши учнів у групи, він пропонує їм представникам через деякий час назвати ознаки поняття, що зображені на картинах. Після завершення роботи у групах представники називають одну ознаку (по черзі, не повторюючись). Наведені ознаки вчитель записує на дошці у стовпчик. Після цього відбираються три найбільш характерні ознаки, з якими відбуватиметься подальша робота.

«Карусель». Цей варіант кооперативного навчання, при якому одночасно залучаються в роботу всі учасники навчального процесу. При цьому відбувається активне спілкування та обговорення проблеми між усіма учнями класу. Цю технологію варто застосовувати для:

- збирання інформації з будь-якої теми;
- інтенсивної перевірки обсягу та глибини знань;
- розвитку вміння аргументувати свою позицію.

Карусель передбачає:

- підбір аргументів кожним учасником на задану тему;
- вислуховування одним учнем достатньо великої кількості однокласників;
- пошук нових аргументів, прикладів для підсилення власної позиції, результативності роботи групи.

Організація роботи:

1. Стільці розставляються у два кола.

2. Учні, які сидять у внутрішньому колі, розташовані спиною до центру, а в зовнішньому — обличчям. Таким чином, кожен сидить напроти іншого, висловлює і вислуховує свої ідеї (аргумент, приклад).

3. Внутрішнє коло нерухоме, зовнішнє — рухливе: за сигналом ведучого всі учасники пересуваються на один стілець вправо і опиняються перед новим партнером, з яким повторюють ту ж процедуру. Мета — пройти все коло, виконуючи поставлене завдання.

4. При організації роботи в групах необхідно «пускати по колу» результати роботи кожної групи (заповнений аркуш, створену таблицю, намальований сюжет тощо) для поповнення новими ідеями, поглиблення новим змістом тощо.

«Коло ідей». Дає можливість, учням висловити свою точку зору; позицію; ідею, втягнутися в дискусію. При проведенні такого уроку необхідно вислухати кожного учня (або доповідача групи) по колу з однією підготовленою позицією (ідеєю, пропозицією). Усі відповіді слід «збирати» в колі по черзі до тих пір, поки вони не вичерпаються. Такий метод дозволяє кожній групі або окремій особі обмінятися результатами своєї роботи.

«КВК». Мета — розвиток пізнавальних інтересів та мотивів, ерудиції, інтелекту учнів; здібностей швидко орієнтуватися у подіях, екстремальних ситуаціях. КВК можуть бути тематичними, проблемними, розрахованими на загальну ерудицію учасників гри. Як правило, клас (або класи) поділяються на команди, які поетапно в процесі гри виконують різні цільові навчальні завдання. Підсумки та оцінку гри здійснює журі.

Комбінований урок. Такі уроки вважаються класичними і найбільш розповсюджені. Вони мають декілька дидактичних цілей і включають усі структурні елементи. Кожний з елементів комбінованого уроку вимагає певних методів і форм організації навчальної діяльності учнів. Закріплення знань на комбінованому уроці доцільно проводити в ході вивчення нового матеріалу. Домашнє завдання можна задавати на різних етапах уроку, важливо лише чітко проінструктувати, як правильно його виконувати, які знання і вміння, досвід творчої діяльності необхідно набути і добре засвоїти.

Компаративний аналіз — це заняття, на якому домінуючим є компаративний шлях аналізу художньої літератури. Це новий методичний шлях, який ґрунтується на набутках давньої науки компаративістики, яка досліджує подібності й відмінності, зв'язки та впливи літератур різних країн світу. Компаративний метод, запропонований Теодором Бенфеєм (1809—1881), ґрунтується на теорії «запозичень». Його прибічники вивчають той чи інший сюжет, мотив, образ, простежуючи їхню долю в літературах різних народів та епох.

Компаративісти доводять, що жодна література не може плідно розвиватися поза спілкуванням з літературами та культурами інших народів. Вони одностайні в думці, що використання історико-функціонального й порівняльного методів дослідження не лише допоможуть встановити зв'язки окремих літературних явищ, а й передбачає створення цілісної літературної освіти школярів, сприяє більш глибокому проникненню в ідейно-естетичний зміст кожного із порівнюваних творів. Окрім того, це утверджує думку про єдність світового літературного процесу.

Мета уроку компаративного аналізу: глибше розкрити ідейно-естетичну сутність кожного з порівнюваних творів чи процесів; дати історико-літературне пояснення

відповідностей або відмінностей літературних явищ різних країн; сприяти розумінню духовної єдності і національної своєрідності літератур в культурно-історичному розвитку суспільства.

Педагогічні можливості уроків компаративного аналізу:

- допомагають учням усвідомити закономірності розвитку різних національних літератур;
- стимулюють розвиток пізнавального інтересу, активізують мислення, сприяють утворенню нових логічних зв'язків, роблять знання школярів свідомими та міцними;
- сприяють опрацюванню на уроках більшого обсягу навчального матеріалу, глибшому і повнішому розкриттю ідейно-естетичного змісту твору, що вивчається;
- служать актуалізації, застосуванню раніше здобутих знань і створюють опору в засвоєнні досліджуваних понять, фактів, положень;
- вчать розуміти генетичні зв'язки художнього твору з іншими творами та літературним розвитком в цілому та інші.

Консультація. Урок-консультація — це специфічна форма організації навчально-виховного процесу, яка проводиться перед контрольно-заліковими уроками.

Її мета — усунути прогалини в знаннях, уміннях та навичках учнів, попередити можливі помилки на контрольно-залікових уроках, виділити головне, істотне у змісті матеріалу, що вивчався раніше, та акцентувати на ньому увагу учнів. Такі уроки надають навчальну допомогу учням і забезпечують інтереси всіх груп учнів:

- які недостатньо засвоїли теоретичний матеріал;
- які не засвоїли прийоми роботи з обладнанням, картами, схемами;
- які не навчилися вирішувати типові задачі;
- які потребують порад щодо написання рефератів, доповідей.

Консультації навчальні полягають у наданні допомоги учням щодо засвоєння окремих тем або розділів навчального курсу, а також поглибленого вивчення предмета.

Під час проведення консультації учні мають можливість поставити питання, намагаються дати відповіді на них, слухають пояснення вчителя-предметника або запрошених спеціалістів.

Розрізняють консультації:

- загальнокласні;
- групові;
- індивідуальні.

Правильно організована консультація:

- допомагає подолати їх;
- виховує в учнів самоконтроль, критичне ставлення до своїх знань;
- допомагає правильно встановити рівень власної навченості.

Консультативне спілкування вчить школярів точності формулювання проблем та питань, що виникають.

Контрольна робота (поточна, періодична, підсумкова) забезпечує зворотний зв'язок, що дозволяє коригувати діяльність учителя та учнів, її результативність, виявляти резерви подальшого вдосконалення навчання.

Поточні к/р проводяться в ході навчального процесу для отримання оперативної інформації про рівень засвоєння теоретичних знань та практичних навичок учнів. Вони проводяться в основному за змістом логічно завершеної дидактичної теми (чи кількох уроків з теми) програмового матеріалу з метою своєчасної корекції навчально-виховного процесу та забезпечення успішного просування учнів до засвоєння наступних розділів чи тем навчального курсу.

При цьому слід дотримуватись таких вимог:

- чітке визначення змісту к/р відповідно до вивченого матеріалу;
- виділення в ньому головного, істотного;
- вибір раціональних форм проведення к/р (фронтальна, групова, індивідуальна);
- своєчасна корекція знань, умінь і навичок учнів;
- психологічний настрій та формування в учнів позитивної установки на проведення к/р;
- оптимальність навчально-методичного забезпечення проведення к/р.

Періодичні к/р проводяться після вивчення логічно завершеного розділу навчальної програми (у кінці чверті, семестру чи навчального року).

Основні вимоги до періодичних к/р такі:

- визначення вузлових тем у вивченому розділі програмового матеріалу та виділення в них основних питань, правил, алгоритмів, принципів, закономірностей, законів тощо, які є обов'язковими для засвоєння учнями;
- оптимальність змісту та обсягу к/р;
- складність та посильність завдань; диференційованість завдань з урахуванням індивідуальних особливостей учнів та рівнів їх навчальної підготовленості;
- врахування при розробці змісту контрольних завдань прогалін у засвоєнні програмового матеріалу.

Підсумкові к/р проводяться в кінці чверті та навчального року.

Основні вимоги до такого типу к/р:

- зміст перевірочних питань, завдань повинен носити узагальнюючий, синтезований характер, охоплювати вузлові, центральні, провідні ідеї, аспекти, закони, закономірності, які є фундаментом даного навчального предмета чи окремого його курсу, розділу;
- мають бути розраховані переважно на реконструктивний та творчий рівень знань учнів;
- диференційовані (у кількох варіантах, тестах, картках тощо);
- передбачають виконання учнями контрольних завдань за допомогою використання широкого комплексу способів, методів, засобів;
- мають бути посильними за обсягом, узгодженими за кількістю годин, відведених на її виконання.

Конференція. Такий урок організовується як: нарада спеціалістів у певній науковій галузі або збори практиків, які займаються проблемами застосування досягнень науки у виробництві; як нарада предметників і філософів, де розробляються світоглядні проблеми; як збори спеціалістів різних профілів, що вирішують спільну глобальну проблему.

Учні, як правило, виступають з доповідями й інформацією. Вся інформація готується самостійно і вдома, а на уроці лише озвучується. Базою для такої роботи служить додаткова література: науково-популярні книги, журнали, газети.

Мета уроків-конференцій — розширення та поглиблення навчального матеріалу, ознайомлення з новою інформацією за рахунок спілкування з різними інформаційними джерелами, обміну думками.

Форми роботи в процесі підготовки — вивчення літературних джерел, у ході самого уроку — взаємoinформація учнів, ведення тезисних нотаток, складення плану.

Конференція навчальна. Шкільна навчальна конференція наближає навчання до наукових форм діяльності. У період підготовки до конференції учні самостійно обирають тему доповіді, виконують невелике дослідження та готуються до виступу з отриманими результатами. Конференція може проводитися в межах одного класу, паралелі або мати загальношкільний характер. її відмінна ознака полягає в обговоренні теоретичного інтегрованого матеріалу.

Ознаками конференції є:

- необхідність підготовчого періоду;

- обов'язкова наявність не тільки повідомлень, а й виступів у формі доповідей, тобто із власною точкою зору.

Навчальні конференції більш ефективні, ніж традиційне повторення або закріплення на уроках, тому що при вмілій організації дають можливість учням зіставити різні точки зору, захистити свої позиції у вільній дискусії.

Шкільна навчальна конференція ефективно використовується здебільшого в роботі з учнями старшого віку.

«Круглий стіл». На таке заняття запрошуються спеціалісти-вчені або спеціально підготовлені учні, які володіють питаннями, що будуть розглядатися. «Спеціалісти» ведуть обмін інформацією з учнями, відповідають на питання, ставлять свої відповідно до проблематики досліджуваної теми.

Культурологічний аналіз. Урок культурологічного аналізу — це такий тип навчального заняття, що передбачає вивчення літературного твору в контексті світової культури.

Мета уроку культурологічного аналізу: показати учням, що літературний твір — це явище культури на певному етапі його розвитку, в ньому органічно поєднуються багатівіковий досвід людства з особливостями творчої індивідуальної манери письменника, його особистим поглядом на висвітлюванні проблеми.

Науковці визначають, що в історії людства існували такі типи художньої свідомості: культура Давнього Сходу, Античності, Середньовіччя, класицизму, романтизму, реалізму і діалогічна свідомість людини ХХІ століття, в якій «стягуються в одному культурному просторі, в одній свідомості і мисленні різні форми культур: Захід і Схід, Азія, Африка; або в межах західної культури — Античність, Середньовіччя, новочасне мислення». Саме культурологічний аналіз художнього твору шляхом «від культурного контексту до осмислення літературного тексту» дасть змогу вчителю:

1. розкрити особливості художньої свідомості певної епохи й відшукати їхнє втілення у творі, що вивчається;
2. актуалізувати знання учнів з курсу всесвітньої історії про суспільні процеси та історичні реалії доби, що знайшли відбиток у творчості митця;
3. отримати фонові знання про країну, де народився і творив письменник, її традиції, побут, звичаї, що допоможе школярам глибше зрозуміти художній твір;
4. проникнути в особливості етнопсихології, визначивши своєрідне й загальнолюдське, зрозуміти національну специфіку світосприйняття автора;
5. познайомитися і глибше зрозуміти сутність визначних творів інших видів мистецтва тієї епохи, присвячених висвітленню тих самих проблем;
6. виховувати повагу учнів до надбань культури інших народів;
7. збагачувати лексичний запас школярів словами, що називають національний одяг, житло, їжу, предмети побуту, танці, ігри тощо.

На уроці культурологічного аналізу суттєву роль відіграють фонові знання, без яких неможливо іноді адекватно сприйняти й осмислити зміст художнього твору, авторську концепцію, своєрідність психології героїв. Подавати їх учитель може на різних етапах вивчення літературного твору:

- підготовка до сприйняття художнього твору;
- підготовка до аналізу;
- у ході самого аналізу.

Для подачі фонових знань можуть бути використані такі методичні форми роботи: слово (або лекція)вчителя, бесіда, самостійне читання (домашнє чи класне) запропонованих учителем історичних, літературознавчих, мистецтвознавчих, культурологічних джерел та енциклопедично-довідникової літератури; розгляд та аналіз ілюстрацій, репродукцій картин; прослуховування музичних творів, перегляд слайдів, діафільмів, уривків з кіно-, теле- й відеофільмів, що містять культурологічний матеріал;

екскурсії до музеїв, пам'ятників та пам'ятних місць; написання учнями рефератів, доповідей та повідомлень тощо.

Л

Лабораторна робота є одним із видів обов'язкових самостійних робіт учнів. Це урок формування експериментальних умінь та навичок, на якому учні користуються різним обладнанням, проводять досліди, спостереження, знімають показники, описують отриманні результати, складають звіти і роблять висновки.

«**Ланцюжок**». Ланцюжок використовується під час вивчення різноманітності живих організмів чи подій.

Лекція — форма організації навчання в загальноосвітньому навчальному закладі. Її основою є системне усне викладення вчителем навчального матеріалу протягом одного уроку (чи пари уроків), головний зміст якого становить аналіз та узагальнення фактів, а відповідними прийомами — пояснення та міркування. Залежно від теми лекції в ній може домінувати характеристика, опис, розповідь про певні факти, процеси, явища.

Структура традиційної лекції така:

- організація діяльності вчителя та учнів;
- формулювання теми, постановка мети і завдань;
- актуалізація опорних знань учнів;
- викладання змісту дидактичного матеріалу вчителем, забезпечення умов сприйняття та засвоєння його учнями;
- узагальнення та систематизація знань учнів, набутих у процесі читання лекції;
- підведення підсумків лекції.

Лекція-діалог. Така лекція проводиться на основі сократівського методу за допомогою прямого діалогу учителя з учнями. Лекція-діалог, на якій звучить слово учня, дозволяє уникнути пасивного сприйняття навчальної інформації, спонукає учнів до активних дій.

Лекція з науковою структурою. Використовує структури, притаманні науці, яка вивчається, або проблемній галузі.

Наприклад, на думку дослідників фольклору, вивчення побудови народних казок спонукає учнів здійснювати певні розумові та чуттєві дії. Відповідний вплив на учнів можна здійснити за допомогою лекції, побудованої за «казковою структурою»: припис або заборона — його порушення — від'їзд героя — драма — задача із суперечністю — неправильне рішення — підказка або допомога — розв'язання задачі — повернення з перемогою.

Лекція теоретичного конструювання. Дає можливість навчити школярів систематизувати та узагальнювати свої освітні результати на теоретичній основі, якою є концепція, принципи, правила, закони, теорії, картина світу. На лекції учні знайомляться із структурою та ієрархією встановленого теоретичного елемента, з методами його конструювання.

Такі лекції виступають як засіб для організації освітньої діяльності учнів на теоретичному рівні.

Лекція шкільна — це така форма навчання, за якою вчитель, викладаючи навчальний матеріал, допомагає учням:

- сформулювати проблеми;
- опанувати логіку пізнання;
- зробити власні відкриття.

Лекція забезпечує умови для створення учнями або вчителем нових освітніх продуктів, що вирішується за допомогою вибору змісту, мети та структури лекції.

Проблемою шкільної лекції є вміння педагога скомпонувати та побудувати лекційний матеріал таким чином, щоб учні під час лекції виступали не пасивними слухачами, а здійснювали «пізнавальний рух». Для цього лекція повинна мати своєрідний каркас, який

визначав би структуру її змісту.

Залежно від місця лекції в системі навчання та специфіки задач, що вирішується під час її проведення, в педагогічній практиці використовуються різні види лекцій.

М

Метод евристичних, або «ключових», питань — є різновидом групової роботи, де учням пропонується розглянути будь-яке запитання з різних точок зору.

При цьому необхідно систематизувати найбільш значимі питання, які виникають при вивченні тієї або іншої події, явища.

«Мікрофон». Ця технологія є різновидом загальногрупового обговорення певної проблеми, яка дає можливість кожному сказати щось швидко, відповідаючи почергово.

Перед класом ставиться запитання. Учням пропонується олівець, що імітує мікрофон, який вони будуть передавати один одному, по черзі беручи слово. Говорити може тільки той, хто тримає олівець. Якщо учень не має що сказати, він передає слово іншому. Важливо не обговорювати і не критикувати чужі відповіді. На завершення вчитель або учень, який добре володіє цією темою, підбиває підсумки.

Міні-дебати — різновид дискусії. Учням пропонуються дві протилежні точки зору на те чи інше явище, подію. Вони мають віддати перевагу одній із них чи запропонувати інше, власне бачення проблеми.

«Мозаїка». Цей вид навчальної діяльності використовується для створення ситуації, яка дає змогу учням працювати разом для засвоєння великої кількості інформації за короткий проміжок часу. Для виконання цієї форми клас поділяється на експертні групи, які отримують завдання для експертизи. Працюючи з додатковою літературою чи іншими джерелами інформації, члени групи складають блок-схеми експертної оцінки. Після завершення роботи утворюються консультаційні групи, до яких входять по кілька учнів з кожної експертної групи. Діти обмінюються результатами експертиз, аналізують матеріал в цілому, занотовують необхідну інформацію, а закінчивши роботу, повертаються до своїх експертних груп, де остаточно узагальнюють весь матеріал.

«Мозковий штурм» (брейн-стормінг). Урок колективного обговорення, пошуку рішень, що спонукає учасників проявити свою уяву та творчість.

Досягається шляхом вільного вираження думок усіх учасників і допомагає знаходити кілька рішень з певної теми.

Застосовується під час мотивації питань, пов'язаних із пошуком шляхів вирішення проблем, а не з усвідомленням змісту понять. Основним змістом, що вивчається на уроці, є моральні орієнтації та цінності, доцільно використовувати методи «Класифікація» та «Альтернатива».

«Класифікація». Суть методу полягає в тому, що учні отримують робочі картки, на яких розміщені різні ознаки певних понять або явищ. Спираючись на власний досвід та уподобання, учні повинні згрупувати їх за певними ознаками або критеріями.

«Альтернатива». На робочій картці записана певна проблема і ряд альтернативних пропозицій щодо її вирішення. Кожен учень самостійно повинен обрати тільки одну із запропонованих альтернатив і пояснити свій вибір.

Учитель на уроці називає тему і запрошує взяти участь у її обговоренні шляхом штурму, який організовується за такими етапами:

Всі учасники «штурму» пропонують ідеї щодо розв'язання висунутої проблеми (ідеї можуть бути будь-якими, навіть фантастичними).

На дошці учень записує всі запропоновані ідеї.

Коли група вважає кількість поданих ідей достатньою, їх подання припиняється.

Після того як майже всі ідеї зібрані, вони групуються, аналізуються, розвиваються групою.

Вибираються ті, що, на думку учасників, допоможуть вирішити поставлену проблему.

Мозковий штурм спонукає учнів виявляти творчість, розвиває вміння швидко

аналізувати ситуацію.

Цей вид діяльності використовується для формування уміння швидко орієнтуватися в матеріалі з певної теми. Проходить за принципом гри морський бій.

На магнітній дошці, розкресленій по горизонталі та вертикалі, розміщені цифри, під якими закодовані запитання і букви, що символізують «кораблики»: однопарусні (одна літера), двопарусні (дві літери). Всі написи на дошці прикриваються картонкою, на яку прилаштовані магніти.

За відсутності магнітної дошки можна розкреслити звичайну дошку по горизонталі та вертикалі лініями. У крайньому зліва стовпчику написати цифри від 1 до 10, а у верхньому рядочку — літери. Таблиця із закодованим розміщенням запитань та корабликів зберігається у ведучого. Під час гри на дошці він робить позначки: Х, якщо у квадратику було запитання і на нього дали правильну відповідь; 0, якщо відповіді не прозвучало; і записує певну літеру, якщо у квадратику був «кораблик».

Гра завершується, коли розгадане ключове слово, яке утворюється з літер «корабликів». Команда, що відгадала слово, отримує два бали. Ведучий підводить підсумки.

Н

Навчальна екскурсія — це форма організації навчання в умовах природного ландшафту, виробництва, музею, виставки з метою спостереження та вивчення учнями різноманітних об'єктів і явищ дійсності.

Характерна ознака заняття — вивчення об'єкта, пов'язане з пересуванням учнів. Метою екскурсії є:

- розвиток здібностей учнів діяти з пізнавальних позицій у навколишньому світі;
- безпосереднє сприймання та вивчення життєвих явищ та процесів.

Екскурсії допомагають формувати емоційні якості учнів: почуття прекрасного, радість пізнання, бажання бути корисним суспільству, громаді.

Екскурсія — найстаріша форма навчальної роботи, тому вимоги до організації та проведення екскурсій добре розроблені. Сьогодні ми все частіше зустрічаємо цю допоміжну форму навчальної роботи у переліку нестандартних уроків, що насамперед пов'язано з використанням відеотехніки та комп'ютерів (у тому числі й мережі Інтернет).

«Навчаючи — вчуся» — цей метод дає учневі можливість взяти участь у навчанні та передачі своїх знань іншим, зокрема своїм однокласникам під час уроку.

Роботу організовують таким чином:

1. Після того як вчитель назвав тему та мету уроку, роздав картки із завданнями, учні ознайомлюються з інформацією, що міститься на картках.
2. Якщо щось не зрозуміло, учень запитує про це вчителя та перевіряє, чи правильно зрозумів інформацію.
3. Учні готуються до передачі цієї інформації іншим у доступній формі.
4. Необхідно всім ознайомити зі своєю інформацією однокласників. Учень має право говорити тільки з однією особою одночасно. Завдання полягає в тому, щоб поділитися своєю інформацією з іншими учнями й самому дізнатися про щось від них.
5. Коли всі поділилися та отримали інформацію, учні розповідають у класі, про що дізналися від інших.

О

Оглядовий семінар передбачає самостійний огляд учнями всієї теми на основі підручника або інших матеріалів.

Результати огляду учні формулюють у вигляді таких суджень:

- суть даної теми;
- її головні частини або спрямування;
- об'єкти, що вивчаються;
- питання, що виникають;

- відмінність викладання теми за різними інформаційними джерелами.

Особливу роль відіграють сформульовані учнями питання. За підсумками оглядового семінару складаються індивідуальні й колективні програми занять за темою.

II

Панельна дискусія. Іноді панельну дискусію називають засіданням експертної групи (не плутати з «методом суддів»). Для цього виду дискусії вчитель обирає А—б учнів і попередньо призначає ведучого. Під час дискусії визначена проблема обговорюється спочатку всіма учасниками у режимі вільних висловлювань, а потім кожен по черзі має сформулювати свою точку зору (висновок), виступаючи з коротким повідомленням.

Парадоксальна розповідь містить хибні або неправильні твердження. Спираючись на свої знання, учням необхідно виділити парадоксальні моменти та довести, у чому полягає їх хибність. Під час виконання цієї вправи розвиваються вміння швидко й логічно мислити, стило конспектувати, чітко висловлювати свою думку.

Парадоксальна розповідь може бути використана на етапі узагальнення та систематизації вивченого матеріалу.

«Паралель». Ця форма роботи є різновидом «акваріуму», тільки одночасно працюють дві групи і порівнюються висновки їхньої роботи.

Повторення. Основна дидактична мета даного уроку полягає в попередженні забування засвоєного матеріалу, поглибленні його зв'язків з раніше вивченим, уточненні набутих уявлень.

Особливість і складність проведення таких уроків у тому, щоб точно визначити межі навчального матеріалу, вміння виділити його основні ідеї, поняття, правила, підібрати відповідні завдання. Повторення має бути організоване в цікавій формі і відрізнитися від звичайного уроку. Такі уроки проводяться частіше в кінці року. Однак вони важливі для закріплення знань, умінь та навичок з великих тем з метою встановлення логічного зв'язку між розділами.

«Подорож». Цей урок — пізнавальна гра, в ході якої здійснюються з допомогою книг, карт експедиції в різні епохи, країни. Можуть проводитись як оглядово так і поглиблено.

«Показуха» (скульптура).

Учитель називає поняття, дію, процес або явище. Об'єднавши учнів класу у декілька груп, він пропонує представникам кожної групи через хвилину представити його у вигляді скульптури (тобто без слів). Після демонстрації учитель організовує обговорення за такими питаннями:

- Що вказує на те, що саме назване поняття представлено групою?
- Якими засобами вони його передали?
- Які ознаки поняття їм вдалося показати?

«Попкорн». Це різновид бесіди. Суть цього виду полягає в тому, що учням ставлять проблемне запитання, дають час на обдумування, а вже потім опитують. Учні, які зазвичай спочатку малоактивні, «дозрівають» як попкорн — «вибухають» відповідями, як повітряна кукурудза.

Практикум. Урок-практикум — такий тип навчального процесу, який сполучає різні форми організації пізнавальної діяльності, має риси «комбінованого» уроку, органічно «поєднуваного» з системою нетрадиційної освіти. Практикум розвиває:

- вміння, пов'язані з розвитком зацікавлення (аналізувати свої зацікавлення, визначити нові на ґрунті колишніх, зіставляти свої можливості та зацікавлення);
- знаходити практичні види діяльності (вміння визначати для себе пізнавальні види діяльності);
- вміння обирати практичний вид діяльності для себе (пошук відповідей для обґрунтування практичних завдань);
- вміння досліджувати умови практичної діяльності);
- вміння готуватися до практичної діяльності (визначення мети, завдань діяльності);

- вміння здійснити діяльність на практиці (планувати свою практичну діяльність; бачити її позитивні і негативні сторони);
- вміння встановлювати цінність практичної роботи, культурну та професійну цінність практикуму.

Схема уроку-практикуму:

- повідомлення теми, мети і завдань уроку;
- актуалізація ЗУН;
- ознайомлення з інструкцією;
- підбір обладнання;
- робота учнів;
- звіт про роботу.

Практичне заняття ставить метою на основі засвоєних системних знань залучати учнів до різних видів самостійної діяльності — практичної, інтелектуальної, предметної.

Практична діяльність учнів забезпечує використання ними знань, умінь та навичок у різних ситуаціях. Інтелектуальна діяльність учнів у процесі виконання практичної роботи — це бачення та виправлення своїх помилок, перенесення знань з одного предмета на інший, діагностування і моделювання навчально-пізнавальної діяльності.

Практична робота. Мета такого уроку — обробка та закріплення теоретичних умінь та навичок на практиці. На цих уроках проводяться великі за обсягом і складні за змістом роботи. Уроки практичних робіт містять такі структурні елементи:

- постановка навчально-виховних задач;
- ознайомлення учнів з навчальними засобами, необхідними для виконання практичної роботи; інструкціями щодо оволодіння прийомами навчальної діяльності і оформлення отриманих результатів;
- власне проведення роботи;
- підведення підсумків і домашнє завдання.

Результат цього типу уроків залежить від ступеня оволодіння учнями прийомами навчальної роботи: порівнювати, зіставляти, робити висновки, розраховувати, аналізувати, встановлювати залежність.

«Прес». Метод «Прес» використовується у випадках, коли виникають суперечливі думки з певної проблеми й учневі потрібно зайняти чітко визначену позицію з обговорюваної проблеми та аргументувати її. Метод дає можливість навчитися формулювати та висловлювати свою думку з дискусійного, проблемного питання аргументовано, чітко, стисло.

Прес-конференція. Такі уроки імітують прес-конференції, коли групи суспільних діячів чи вчених ведуть бесіди з представниками преси, спрямовані на вирішення важливих питань і проблем з метою їх популяризації та пропаганди. Уроки цього типу сприяють розвитку у школярів навичок роботи з додатковою літературою, прищеплюють допитливість, виробляють уміння працювати в колективі, надавати взаємодопомогу.

Структура та етапи:

1. Позиція: ...я вважаю, що...(висловлюється власна думка, пояснюється в чому полягає точка зору).
2. Обґрунтування:... тому що...(наводиться причина появи цієї чи іншої думки, тобто на чому ґрунтуються докази на підтримку вашої позиції).
3. Приклад:... наприклад... (наводяться факти, які демонструють докази, підсилюють вашу позицію).
4. Висновки: ...отже (тому), я вважаю... (узагальнення думки, висновок про те, що необхідно робити — заклик прийняти вашу позицію).

Пристендовий урок — це педагогічна інновація, в процесі якої вчитель розкриває власну технологію проведення певного реального уроку, детально аналізує кожен етап його макро- і мікроструктури, аргументує доцільність застосованих методів навчання. Цей

урок «без учнів» дає змогу акцентувати увагу на важливих моментах підготовки заняття.

Проект. Виконання проектів — це самостійне вивчення учнями окремої проблеми протягом певного проміжку часу, яке завершується творчим звітом.

Сприяє розвитку пізнавальних інтересів та згуртованості колективу. Виконання проектів особливо корисне для викладання природничого циклу, оскільки:

- дає учням практичні навички в організації власної діяльності, плануванні часу і роботі за визначеним графіком;
- дає змогу під наглядом учителя контролювати своє навчання;
- створює можливості для співпраці учнів один з одним;
- допомагає набути практичних навичок публічної презентації та захисту своїх надбань та досягнень.

Оголошення загальної теми та вибір підтем із цієї проблеми здійснюються заздалегідь. Темі доцільно підбирати у вигляді конкретних, чітких запитань, які б зацікавили учнів. Необхідно враховувати, що чим менший вік учасників проекту, тим доступнішою має бути тема дослідження.

Р

Розв'язування задач. Такі уроки мають багато функцій:

- пізнання і засвоєння понять, які вивчаються, явищ і закономірностей;
- обробка знань та формування умінь, застосування їх на практиці;
- повторення пройденого, сприяння встановленню зв'язку вивченого з життям і виробництвом в усіх його різновидах;
- створення проблемних ситуацій.

Такі уроки вчать працювати, бути цілеспрямованими і самостійними, творчо активними. Важливе значення має формування в учнів узагальнюючих умінь, вироблення загальних підходів. Використовуються індивідуальні та групові форми роботи.

Рейтингово-вибірковий диктант. Такий вид навчальної діяльності пропонується учням для оцінки достовірності 10—12 суджень, які зачитує учитель. Відповідь позначається значком «+» (так), якщо судження правильне, а якщо помилкове — значком «-» (ні). Відповіді на запитання записуються в один ряд і нумеруються.

Розв'язування ситуаційних задач. Ситуації слугують для учнів конкретними прикладами для ідей та узагальнень, забезпечують основу для високого рівня абстрагування й мислення, зацікавлюють та захоплюють, допомагають пов'язати навчання з досвідом реального життя, дають шанс реального застосування знань.

Такий вид роботи навчає учнів ставити запитання, відрізняти факти від думок, виділяти важливі та другорядні обставини, аналізувати та приймати рішення.

С

Семінар. Семінарське заняття є формою організації навчання, що поглиблює та систематизує знання. Вимога до нього — активна участь кожного учня. На семінарах передбачається більш високий ступінь конкретизації навчального матеріалу, ніж лекція. Вони вимагають від учнів серйозної самостійної роботи з додатковою літературою, читання нового джерела, порівняння матеріалів, підбору цікавих фактів.

Семінар у групах за вибором. Під час такого заняття одночасно виступають декілька учнів — представників груп, що працювали на попередньому семінарі. Вони коротко доповідають класу, чим будуть займатися учні, які вибрали для занять їхню групу. Школярі створюють нові робочі групи.

Семінар генерації ідей. Учні розподіляються за парами: генератори та організатори. Генератор висловлює своє бачення проблеми, описує все, що йому відомо або невідомо з даної теми. Організатор ставить йому уточнюючі питання, заохочує висловлювання, записує основні відповіді та отримані під час обговорення результати. Алгоритм фіксації результатів задається вчителем:

- основні поняття за темою;

- символ або схема, що відображає проблему;
- питання, що виникають при роботі в парах тощо.

Через деякий час пари переходять від етапу генерації до обговорення матеріалу, який було напрацьовано, а потім виступають перед усіма учнями.

Семинар з груповою роботою. Його специфіка полягає в тому, що учні, які займаються однаковими питаннями під час індивідуальної роботи, об'єднуються в групи. Кожна створена група після обговорення вибирає форму заняття за своєю темою для інших учнів класу. Учні готують виступ, досліди, задачі, вікторини для тих дітей, які прийдуть до них на наступне заняття.

Семинар з індивідуальною роботою. Під час проведення семінару учні ставлять перед собою навчальне завдання за темою, складають план заняття, вибирають вид навчальної діяльності і форму звіту. Вчитель надає учням банк даних, що полегшує їм вибір перелічених елементів діяльності. Варіанти можливих завдань, види діяльності та форми звіту записуються до початку семінару на дошці у вигляді таблиці.

Семинар пошуковий передбачає проведення учнями досліджень у групах, а потім колективний пошук за найбільш цікавими і важливими проблемами.

Врахувати індивідуальні якості учнів дозволяють цикли різних за типами семінарів. Розглянемо 3 типи семінарів, об'єднаних у загальний цикл: з індивідуальною роботою, груповою, групами змінного складу.

Семинар-практикум — форма організації колективної роботи учнів у межах уроку, характеризується колективним обговоренням раніше запланованих питань.

Семинар-рефлексія. Під час проведення такого семінару обговорюються основні результати проведених занять, аналізуються способи освітньої діяльності та особливості отриманої продукції. Учні в групах коротко висловлюють свої думки з приводу зазначених питань. Координатор семінару та лідери груп фіксують узагальнені та систематизовані результати рефлексії. Потім відбувається колективне обговорення ключових проблем, виявлених під час індивідуальних виступів.

Семинар самоорганізуючий надає учням можливість самостійно визначати цілі заняття, розподілити роботу між колегами з групи, виконати й оцінити її результати, звітувати перед класом, накреслити перспективу на майбутнє заняття. Кожен учень обирає одну тему, розробкою якої він займається на семінарі індивідуально або в групі.

Семинар шкільний — форма заняття, яка забезпечує створення учнями власних освітніх продуктів під час колективно-групової комунікації.

Семинари відрізняються від інших видів навчальних занять підвищеною активністю і самостійністю школярів, проявом їхніх організаційно-діяльнісних особистісних якостей.

За дидактичними цілями семінари поділяються на:

- заняття із введення в тему, планування її вивчення;
- заняття щодо дослідження фундаментальних освітніх об'єктів;
- заняття з подання та захисту освітніх результатів;
- заняття з поглиблення, узагальнення та систематизації знань;
- контрольні та залікові семінари;
- аналітичні семінари.

«Серцевий напад». Учні поділяються на групи по 6—8 осіб. Група отримує запитання (завдання) без встановлення часу на обдумування. Чим швидше група впорається із завданням (дасть відповідь на запитання), тим вищий бал отримують учасники.

Симпозіум. Різновид конференції, на якому вчитель формулює загальну проблему, а учні виступають зі своїми міркуваннями з даної проблеми, попередньо підготувавши свої виступи в письмовому вигляді. Проводиться протягом 1—2 годин. Наприкінці вчитель підбиває підсумки узагальнення, оцінює роботу доповідачів і найбільш активних, творчих учасників конференції.

«Снігова куля» (два-чотири-вісім). Використовується коли необхідно, щоб учасники обговорили якесь питання в парах, потім у квартетах, і в октетах тощо. Важливим, для навчання є як викладання, так і вислуховування поглядів, аргументів, характеристики речей, ознайомлення з різними підходами. Переваги методу в тому, що він навчає вести переговори і робити вибір. Проте слід пам'ятати його використання (багаторазове повторення) буде ефективним тоді, коли проблема цього варта.

Організація роботи:

- визначити проблемне питання для обговорення;
- об'єднати учнів у пари іти час для обговорення завдання і прийняття узгодженого рішення;
- попередити, що пари обов'язково мають досягти згоди(консенсусу) щодо відповіді або рішення;
- об'єднати пари в четвірки й обговорити попередньо досягненні рішення щодо поставленої проблеми; прийняття спільного рішення є обов'язковим.
- об'єднати четвірки у вісімки і дати час на обговорення питання, узгодження позицій, вироблення спільного рішення.

Співбесіда — це специфічна форма організації навчально-виховного процесу, де взаємодія вчителя з учнями жорстко не детермінується, а домінуючим методом його проведення є бесіда. Урок-співбесіда проводиться перед: заліком, навчальною екскурсією, конференцією, диспутом, контрольною роботою. Його мета — виявити рівень навчальних досягнень учнів. У ході співбесіди констатується зміна рівнів засвоєння знань, загальнонавчальних та спеціальних умінь і навичок учнів; розвитку їх творчих можливостей; аналізуються помилки, виявляються прогалини у знаннях, використовуються оперативні та доцільні шляхи їх усунення; прогнозується система роботи з учнями щодо поліпшення засвоєння програмового матеріалу; констатується стан підготовки учнів до підсумкового уроку.

«Суд». Урок дає можливість отримати уявлення про спрощену процедуру прийняття судового рішення та провести рольову гру — судовий процес з участю 3-х осіб: судді, який буде слухати обидві сторони і приймати рішення, позивача і відповідача (можлива участь адвокатів, прокурора, свідків тощо).

Після того як клас визначиться з ролями, вчитель надає кожній групі завдання:

- суддям — підготовка запитань,
- позивачам — підготовка вступної промови та викладу аргументів,
- відповідачам — підготовка промови-відповідей та захисту.

Урок проходить із дотриманням порядку ведення судового засідання:

1. вступні заяви учасників судового процесу;
2. позивач викладає аргументацію, суддя ставить йому запитання;
3. відповідач викладає суть захисту, суддя ставить йому запитання;
4. суддя виносить рішення.

Т

Твір. Уроки цього типу присвячені написанню чи підготовці учнями творчих робіт. Щоб написати твір, необхідно не тільки володіти фактичним матеріалом, але і вміти грамотно висловити свою думку.

Тренінг — це запланований процес, призначений надати або поновити знання та навички і перевірити ставлення до проблеми, ідей, поведінку з метою їхньої зміни чи оновлення.

Тренінг сприяє інтенсивності навчання, результат якого досягається завдяки власній активній роботі його учасників. Знання не подаються в готовому вигляді, а стають продуктом активної діяльності самих учасників. У центрі уваги — самостійне навчання учасників Т-групи та інтенсивна їх взаємодія. Ми можемо говорити, що тренінг це:

- група, яка допомагає стати кожному її учаснику більш компетентним;

- процес, під час якого учасники вступають у взаємодію;
- процес, у центрі якого є проблема та її розуміння учасниками групи, а не компетентність ведучого щодо зазначеної проблеми;
- навчання, під час якого активність учасників вища, ніж активність ведучого;
- навчання, яке дає можливість учасникам отримати задоволення, активізує їх, стимулює інтерес та пізнання;
- навчання, результат якого досягається у взаємодії всіх учасників тренінгу;
- можливість учасникам відкрити в собі нові можливості, відчутти, що вони знають та вміють більше, ніж думали про себе досі;
- можливість відкриття інших людей, навчання через взаємодію з ними, розуміння того, на що здатні люди, від яких раніше не очікувалося цікавих відкриттів;
- можливість у безпечних, штучно створених, але наближених до реальності умовах взаємодії з іншими людьми досягнути бажаних змін.

Ключовим поняттям тренінгу є **Т-група** (від англійської training group — група тренінгу) — група, створена для дії в системі міжособистісних відносин та її членів з метою розвитку у них соціально-психологічної компетентності, навичок спілкування і взаємодії. Перші Т-групи виникли як практичний додаток до школи групової динаміки К.Левіна. Сьогодні є однією з найпоширеніших моделей дослідження міжособистісних відносин, стадій розвитку групи та ін. Для Т-групи характерні короткочасність її існування (від декількох днів до декількох тижнів), відсутність попередньої структурованості, нормованість і регламентація. Основний метод у Т-групі — вільна дискусія без заздалегідь прийнятого плану, що поєднується з іншими прийомами. Обговорення будуються за принципом «тут» і «тепер», тобто аналізуються події, що відбуваються безпосередньо в групі за можливістю без звернення до минулого досвіду учасників. Умовою успішної роботи Т-групи є клімат взаємної довіри, що стимулює учасників на встановлення міжособистісних відносин, які вони, як правило, не встановлюють у буденному житті.

Ток-шоу. Метою такого уроку є отримання навичок публічного виступу та дискутування.

Учитель на такому уроці є ведучим. Робота організовується так:

1. Оголошується тема уроку.
2. Слово на запропоновану тему надається «запрошеним гостям».
3. Слово надається глядачам, які можуть виступити із своєю думкою протягом 1 хвилини або поставити запитання «запрошеним».
4. «Запрошені» мають відповідати лаконічно та конкретно.
5. Ведучий також має право поставити своє запитання або перервати виступаючого за лімітом часу.

Ця форма роботи допомагає навчитися брати участь у дискусіях, висловлювати та захищати власну позицію.

«Тримай позицію». Різновид дискусії. Створює можливість кожному учневі висловити власну думку, продемонструвати різні позиції, обґрунтувати своє бачення, назвати найбільш переконливі аргументи.

Попередня підготовка: вчитель вивішує на стінах плакати, на яких описано варіанти вирішення проблеми, яку треба обговорити.

Порядок проведення:

- учитель формулює проблему та пропонує учням висловити свої думки, зайнявши місце біля одного з плакатів;
- учні підходять до плакатів і готуються аргументувати обрану позицію; обговорення проблеми;
- якщо після обговорення дискусійного питання учень змінює свою точку зору, він переходить до іншого плаката і наводить відповідний аргумент;
- підбиття підсумків дискусії.

Турнір сприяє повторенню і узагальненню вивченого матеріалу. Його форма — діалог-змагання між двома групами, що виявляє якість засвоєння матеріалу. До такого типу відносяться і бліцтурніри.

Мета — залучення всіх учнів одного чи двох паралельних класів до колективної, творчої, самостійної діяльності з метою закріплення, поглиблення, систематизації та узагальнення їх знань, умінь і навичок; усунення прогалин у знаннях, формування та розвиток навичок колективної праці.

Можливі та доцільні ролі:

- «консультанти» — учні, які займаються з відстаючими учнями;
- «ерудити» — учні, які готують повідомлення з теми;
- «аналітики» — учні, які розв'язують складні варіанти навчальних завдань;
- «експериментатори» — учні, які готують експеримент, дослід з теми;
- «голова» та «члени журі» — учні, які оцінюють виконання завдань групами або окремими учнями класів відповідно до їх ролей.

У

Узагальнення та систематизація знань—тип уроку. Головна дидактична мета: узагальнення та систематизація вивченого матеріалу, визначення в ньому основних понять, закономірностей, сфер застосування, етапів процесу пізнання. Урок може складатися з трьох частин:

- 1) фронтальне повторення пройденого матеріалу за питаннями;
- 2) визначення та вирішення проблеми;
- 3) експериментальна робота. Основна риса узагальнюючих уроків — набуття

школярами нових знань на базі систематизації та узагальнення, переосмислення накопичених знань. Такий урок може бути побудоване на самостійній роботі учнів з індивідуальними дидактичними картками і таблицями, підручником чи додатковою літературою. Узагальнення і систематизація знань не тільки спонукає до кращого запам'ятовування та застосування знань, але й підвищує їх рівень, допомагає засвоїти фундаментальні знання. На таких уроках використовується багато засобів навчання: карти, схеми, таблиці, навчальні картини, екранні засоби, плакати, статистичний матеріал. Сьогодні такі уроки передбачені програмою як тематичні.

Урок з різновіковим складом учнів — вид нестандартного уроку, що надає можливість показати перспективу розвитку даної проблеми, виховують прогностичне мислення, прилучають до колективної творчої діяльності.

Ф

Факультативне заняття. Факультативні заняття проводяться з метою поглиблення знань учнів з окремих курсів, розділів чи тем навчального предмета з урахуванням інтересів і бажань учнів. Це одна з ефективних форм диференційованого навчання, яка розрахована на розвиток пізнавальних інтересів, здібностей та формування професійної орієнтації учнів, оволодіння методами наукових досліджень.

Формування знань. Такі уроки спрямовані на формування специфічних умінь та навичок, які тісно пов'язані з теоретичними знаннями, їх закріпленням і застосуванням. Основною формою навчальної діяльності на цих уроках є практичні роботи, навчаючі або тренувальні.

Х

«Хокей». Учні змагаються на такому уроці за принципом командної естафети. Вона може бути використана як елемент уроку узагальнення, частина тематичного оцінювання чи як засіб зв'язку позакласної і з предметом.

У грі беруть участь д більше команд по 6 осіб, де 2 нападаючих, 2 захисники та 2 воротарі. Учитель (польовий арбітр) «шайби» — кружальця різного кольору (відповідають кількості команд) із записаними на них запитаннями різного рівня складності. Кількість «шайб» визначається кількістю команд — чим більше груп бере участь у грі, тим менша

кількість запитань. Першими у гру включаються нападаючі, у разі невдачі на допомогу приходять захисники.

Заключний етап — арбітр проводить підсумки змагання, називає переможця.

Ч

Читання творче. Цей метод є специфічним для вивчення літератури. Мета методу творчого читання полягає в активізації художнього сприймання, художніх переживань, у формуванні засобами мистецтва художніх нахилів та здібностей школярів.

Читання художнього твору докорінно відрізняється від читання текстів іншого типу — наукових чи публіцистичних. Завдання вчителя-словесника — навчити дітей читати книгу, цінувати літературу як мистецтво, підготувати читача, котрий яскраво відчуватиме і критично мислитиме.

Читання літературного твору потребує особливої уваги до слова, ритму, фрази, дає поштовх уяві читача, викликає емоційне співпереживання.

Метод творчого читання реалізується за допомогою прийомів:

1. виразне читання вчителя;
2. прослуховування грамзаписів із читанням майстрами слова;
3. читання учнів — «ланцюжком», повторне, в особах, хором, під музику, напам'ять;
4. коментоване читання з різноманітними видами коментарів;
5. постановка проблеми;
6. словникова робота;
7. творчі завдання за власними спостереженнями учнів над текстом.

Література

1. Безпалько В. Слагаемые педагогической технологии. — М., 1989.
2. Богачик Т. Традиції та інновації у викладанні суспільних дисциплін // Історія України. — 2006. — № 4.
3. Бурятинська Н. Урок—дзеркало загальної і педагогічної культури вчителя // Вивчаємо українську мову та літературу. — 2004. — № 15.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Гол. ред. С.Головко. — К.: Либідь, 1977.
5. Горішній З. Науково-методичні основи ефективності сучасного уроку // Директор школи. — 2005. — № 38.
6. Денисюк Г. Як розвинути інтерес до навчання: методичний банк ігор на уроках фізики // Фізика. — 2006. — № 3.
7. Десятиченко Н. Моделі уроків біології // Хімія. Біологія. — 2003. — № 10.
8. Ильин Е. Мотивация и мотивы. — СПб., 2002.
9. Кульневич С. Анализ современного урока: Практическое пособие для учителей и руководителей образовательных учреждений, студентов педагогических учебных заведений, слушателей ИПК. — Ростов-на-Дону: ТЦ «Учитель», 2001
10. Курилова Г. Совершенствование урока как целостной системы. — Л., 1983.
11. Куцевол О. Сучасні типи уроків // Зарубіжна література. — 2001
12. Махмутов М. Современный урок. — М., 1981.
13. Махмутов М. Урок // Российская педагогическая энциклопедия / Под. ред. В.Давыдова. — Т. 2. — М., 1993.
14. Назаренко Т. Сучасні види і форми навчання географії // Географія. — 2005. — № 18.
15. Небикова Т. Використання активних та інтерактивних технологій навчання на уроках біології: методичні рекомендації // Біологія. — 2006. — № 3.
16. Онищук В. Урок в современной школе. — М.: Просвещение, 1986.
17. Печорська Е. Уроки різні та незвичайні // Рідна школа. — 2000. — № 12.

18. Поташник М., Левит М. Подготовка и проведение открытого урока. Современная технология // Відкритий урок. — 2004. — № 9—10.
19. Правилова Н. Тренінгові заняття з розвитку духовних цінностей // Психолог. — 2006. — № 4.
20. Руснак М. Інтерактивні методи на уроках основ здоров'я та ОБЖ // Здоров'я та фізична культура. — 2006. — № 3.
21. Селевко Г. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. — М.: Народное образование, 1998.
22. Сидоренко В. Термінологічний словник. // Відкритий урок. — 2005. — № 21—22.
23. Скаткин М., Лернер И. Современный урок // Народное образование. — 1985. — № 1.
24. Скрипченко Т. Организация методической работы в школе // Завуч. — 2005. — № 7.
25. Скурідіна О. Уроки для обдарованих // Директор школи. — 2003. — № 13.
26. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Науково-методичний посібник / За ред. О.Пометун. — К.: А.С.К., 2003.
27. Тучкова Т. Урок — показатель мастерства учителя // Відкритий урок. — 2004. — № 9—10.
28. Фідря О. Організація та управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів на мотиваційно-організаційному етапі заняття // Історія та правознавство. — 2005. — № 32.
29. Шимонська Л. Організація проведення бінарних уроків // Фізика в школах України. — 2001. — № 13—14.
30. Щуркова Н. Практикум современного урока. — М.: Педагогическое общество России, 2000.

Волканова В., Муржа Л., Мунтян Т.
Типологічний словник уроку // Директор школи. —
2006. - №29-30 (413-414), серпень. — С. 33-49.